

(baskı yeri ve tarihi yok); Ahmed b. Muhammed Ömer el-Ensârî, *Âşâru ihtilâfi'l-fukahâ' fi's-şer'î'a* (Riyad 1416/1996); Ali el-Hafîf, *Esbâbü ihtilâfi'l-fukahâ'* (Kahire, ts.); Ali Umlîl, *Fî Şer'iyeti'l-ihtilâf* (Beyrut 1993); Osman Küçükahmet, *Dört Hak Mezhep ve İhtilâf Sebepleri* (İstanbul 1973); Haldûn Ahdeb, *Esbâbü ihtilâfi'l-muhaddisîn* (Cidde 1987); İsmail Lütfî Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul 1982); Muhammed el-Abduh – Târik Abdülhalîm, *Muqaddime fî esbâbi ihtilâfi'l-müslimîn ve feruqihim* (Küveyt 1406/1986); Muhammed b. Abdurrahman b. Sâlih eş-Şâyî', *Esbâbü ihtilâfi'l-müfessirîn* (Riyad 1995); Ebû Serî' Muhammed Abdülhâdî, *İhtilâfî's-şahâbe: Esbâbühû ve âşâruhû fi'l-fıkhî'l-İslâmî* (Kahire 1991); Muhammed Avvâme, *Eserü'l-ḥadîsî's-şerîf fi'htilâfi'l-e'immeti'l-fukahâ'* (Halep 1399; Beyrut 1987; trc. Mehmet Hayri Kırbaoğlu, *İmamların Fıkhî İhtilâflarında Hadislerin Rolü*, İstanbul 1980) ve *Edebü'l-ihtilâf fî mesâ'ili'l-ilm ve'd-dîn* (Beyrut 1997); Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânünî, *Dirâsât fî'htilâfâtî'l-fıkhîyye: Ḥaḳîkatühâ, neş'etühâ, esbâbühâ, el-mevâkıfî'l-muhtelefe minhâ* (Halep 1975; Kahire 1983); Muhammed Hüsnî Abdülhakîm, *el-İcmâl ve'l-beyân ve eşeruhümâ fi'htilâfi'l-fukahâ'* (Kahire 1982); Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, *el-İhtilâf ve mâ ileyhi* (Riyad 1995); Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *el-Ḥilâf beyne'l-ulemâ': Esbâbühû ve mevâkıfünâ minhû* (Beyrut - Dimaşk 1405); Muhammed Sâlim Atıyye, *Mevâkıfî'l-ümme min ihtilâfi'l-e'imme* (Medine 1991); Mustafa Çelik, *İhtilâf Ahlâkî* (Ankara 1996); Mustafa Saîd el-Hin, *Eserü'l-ihtilâf fi'l-ḳavâ'idî'l-uşûliyye fi'htilâfi'l-fukahâ'* (Beyrut 1982, 1985; trc. Halit Ünal, *İslâm Hukukunda Yöntem Tartışmaları*, Kayseri 1993); Suûd b. Abdullah Fenisân, *İhtilâfî'l-müfessirîn: Esbâbühâ ve âşâruhâ* (Riyad 1997); Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm* (Kâtar 1984; Cezayir 1986, 1987; Riyad 1991, 1992, 1995; trc. Abdülhalim Ural, *Müslümanlar Arasında Görüş Ayrılığı ve İslâm'da İhtilâf Usulü*, İstanbul 1991; İng. trc. Abdülvâhid Hâmid, *The Ethics of Disagreement in Islam*, Herndon 1994); Yâsir Hüseyin Bürhamî, *Fıkhü'l-ḫilâf beyne'l-müslimîn* (Riyad 1415); Yûsuf el-Kardâvî, *eş-Şahvetü'l-İslâmiyye beyne'l-ihtilâfi'l-meşru' ve't-teferruḳ* (Beyrut 1992, 2. bs., trc. Osman Taha, *İhtilâflar Karşısında İslâmî Tavr*, İstanbul 1992); Zekeriya Güler, *Zâhiri Mu-*

haddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilâf Sebepleri (Ankara 1997).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ḫlf" md.; a.mlf., *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şer'î'a*, Beyrut 1400/1980, s. 167-170; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ihtelete" md.; Dârimî, "Muqaddime", 52; Buḥârî, "İ'tişâm", 13, 21; Müslim, "Akziye", 15; İbnü'l-Mukaffâ, *Risâle fi's-şahâbe* (nşr. Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'ili'l-'Arab fi 'uşûri'l-'Arabîyyeti'z-zâhire* içinde), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), III, 39-41; Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1359/1940, s. 40, 488-494, 501, 510-511, 560-598; İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-ḥadîs* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1408/1988, s. 31, 36, 180; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 1-3, 478; Nu'mân b. Muhammed, *İhtilâfî uşûli'l-mezâhib* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut 1983, s. 29, 32-45; Cessâs, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân* (Kamhâvî), II, 314-315; a.mlf., *el-Fuṣûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1414/1994, III, 271; IV, 20, 54, 56, 70, 93, 325-327; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, Beyrut 1407/1987, s. 126-135; a.mlf., *el-Furûḳ fi'l-luḡa*, Beyrut 1403/1983, s. 150-151; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Kevserî), s. 11-12, 14-21; İbn Abdülber, *Câmî'ü beyânî'l-ilm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), II, 35, 46-47, 78-92; İbn Hazm, *el-İḥkâm* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Beyrut 1403/1983, II, 124-130; V, 64-70, 124-125; VI, 83; Gazzâlî, *el-Müstasfâ fi 'ilmi'l-uşûl*, Bulak 1324, II, 260, 246, 359-360; a.mlf., *el-Ḳışâsü'l-müstakim* (nşr. V. Chelhot), Beyrut 1983, s. 82-91; Ebü'l-Vefâ İbn Akil, *el-Vâziḥ fi uşûli'l-fıkh* (nşr. G. Makdisî), Beyrut 1417/1996, I, 109; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İḥkâm fi uşûli'l-aḥkâm*, Kahire 1387/1968, IV, 8-9, 14; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minḥacü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, V, 256-279; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 94-96, 347-348; IV, 118-135, 150-154, 160-162, 172-174, 202-205, 211-224; a.mlf., *el-İ'tişâm* (nşr. M. Reşîd Rızâ), Beyrut 1986, II, 164-233, 285-286; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muḫit* (nşr. Abdülkâdir Abdullâh Halef el-Ânî), Küveyt 1413/1992, IV, 549; VI, 232-233; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerḫü'l-Mevâkıf*, İstanbul 1292, I, 25-26; Burhâneddin İbn Müfliḥ, *el-Maḳşadü'l-eşed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad 1410/1990, I, 248; Kemalpaşazâde, *Risâle fi taḫkiḳi enne'l-ihtilâf beyne'l-e'imme ve beyne e'immetine's-selâse min eyyi şey' neşe'e* (a.mlf., *Resâ'il* [nşr. Ahmed Cevdet] içinde), İstanbul 1316, s. 231-233; Şarânî, *Kitâbü'l-Mizân*, Kahire 1321/1903, I, 4, 6, 20-21; Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ'*, I, 64-66; II, 350-351; *Mecelle*, md. 39, 1801; Ettafeyyîş, *Şerḫü Kitâbî'n-Nil ve şifâ'i'l-âil*, Beyrut 1973, XVII, 448-455, 481-483; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, IV, 694-701, 795-801; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedîd*, Dimaşk 1967-68, I, 211-218; Muhammed el-Hudarî, *Târîḫü't-teşrî'i'l-İslâmî*, Kahire 1980, s. 89-97; Norman Colder, "İkhtilâf and İcmâ in Şâfi'i's Risâla", *St.I*, LVIII (1983), s. 55-81; İlyas Üzüm, "Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Dârü't-Takrîb Tecrübesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1998, s. 171-185; J. Schacht, "İkhtilâf", *Mu.F.*, IV, 90-94; "İhtilâf", *Mu.F.*, II, 291-302.

ŞÜKRÜ ÖZEN

el-İHTİLÂF fi'l-LAFZ

(الإختلاف في اللفظ)

İbn Kuteybe'nin
(ö. 276/889)
akaide dair eseri.

Tam adı *el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe'* dir. "Kıraat" anlamında Kur'an'ın, diğer bir ifadeyle Kur'an metnini telaffuz etmenin mahlûk olup olmadığı konusunda hadisçiler arasında ortaya çıkan ihtilâfları incelemek ve Cehmiyye ile Müşebbihe'nin akaide dair bazı görüşlerini reddetmek amacıyla yazılmıştır. İbn Kuteybe, müslümanların birçok fırkaya ayrılmasından ve Asr-ı saâdet'teki birliğin bozulmasından bahsederek risâleye devrinin fikrî yapısına kısa bir bakışla girer. Nasları te'vil eden Cehmiyye'yi reddederken kelâm metodunu kullanmadığını, çok defa Arap dili kurallarına başvurmayı yeterli gördüğünü söyleyen müellif akaid konularında kıyasla başvurulamayacağını savunur. Nitekim Kaderiyye mensuplarının ilâhî bir sır olan kader meselesini irdelerken bunu yaratılmışlar arasında cereyan eden olaylara benzetmek suretiyle hataya düştüklerini, Allah'ın küllî iradesiyle ilgili âyetlerle karşılaşınca da dil kurallarına uymayan yanlış yorumlar yaptıklarını çeşitli örneklerle anlatmaya çalışır.

Cebriyye'nin Kaderiyye'ye bir tepki olarak doğduğunu söyleyen ve kader sırrının çözüleme oluşunu, gözün güneş karşısında kamaşıp onun künhünü idraktan âciz kalışına benzeten İbn Kuteybe, daha sonra Muattıla'nın sıfat anlayışını eleştirerek bazı haberî sıfatların hiçbir şekilde te'vil edilemeyeceğini, bazılarının ise Kur'an'ın tavsif sınırları içinde kalmak şartıyla te'vil edilebileceğine dikkat çeker. Risâlede ayrıca "ruh" kelimesinin Kur'an'daki anlamları, âhirette rû'yetullahın vukuu ve Allah'ın arşa istivâ etmesiyle ilgili âyetlerin yorumuna yer verilir. Müellif, Şîa'nın Hz. Ali ve evlâdı hakkındaki görüşlerinin aşırılığını kabul etmekle birlikte Ehl-i beyt'e düşmanlık yapmanın da yanlış olacağını belirttiikten sonra risâlenin ikinci yarısında halku'l-Kur'ân meselesini ele alıp inceler. Kur'an lafzının etimolojik tahlilinden hareket ederek bu problemin nasıl doğduğunu anlatır. İbn Kuteybe'ye göre problem bazı hadisçilerin, "Kulların fiillerinden ibaret olan kıraat (Kur'an metnini telaffuz etmek) mahlûk değildir" tarzındaki görüşlerinden doğmuştur. Ebû Hanîfe'nin bu konuyu Cehm b. Safvân ile

tartıştığını söyleyen müellife göre okunan şeyin (Kur'an) okuma fiilinden ayrılması imkânsız gibi görünüyorsa da Kur'an'ı telaffuz etmek biri kulun ameli (okuma), diğeri okunan şey (Kur'an) olmak üzere iki mânâ ifade eder; bunlardan amel mahlûk, okunan ise gayri mahlûktur. Böylece Buhârî'nin bu konudaki görüşünü benimseyen müellif imanın mahlûk olup olmadığı konusuyla ilgili tartışmaları kaydeder ve müslümanlar arasında imanın mahlûk olmadığı tartışmasına Cehm b. Safvân'ın te'vil kapisını açmasının sebep olduğunu belirtir.

el-İhtilâf fi'l-lafz, Selef'in itikadî görüşlerini nakletmesi yanında İslâm akaidinin tedvinine ve Ehl-i sünnet kelâm sisteminin teşekkülüne malzeme hazırlayan eser olması bakımından da önemli bir kaynaktır. Eserde akaiden başka edebiyat, fıkıh ve hadis sahalarında da bazı önemli noktalara temas edilir. *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*'inde müteceviz bir üslûba ve Kerrâmiyye ile Müşebbihe'yi andıran bir zihniyete sahip olan, kendisine nisbet edilen *el-İmâme ve's-siyâse*'de bir nâsibî olarak dikkati çeken İbn Kuteybe, son eserlerinden biri olan *el-İhtilâf fi'l-lafz*'da orta yolu bulmuş ve eski katı tutumundan vazgeçmiş görünmektedir.

Eser ilk defa M. Zâhid Kevserî'nin eklediği tenkit ve şerh mahiyetindeki notlarla neşredilmiştir (Kahire 1349/1930). Risâlenin Gösta Witesman (Leiden 1960) ve Ali Sâmî en-Neşşâr – Ammâr et-Tâlibî tarafından (*Akâ'idü's-selef* içinde, İskenderiye 1971, s. 223-252) yapılmış iki neşri daha vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz* (nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Kahire 1349, neşredenin girişi, s. 2-5; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 186; Sezgin, *GAS*, I, 601.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İHTİLÂFÜ'İ-HADİS

(bk. MUHTELİFÜ'İ-HADİS).

İHTİLÂM

(الإحتلام)

Rüyada cinsel haz duyup cünüp olmak anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte **hulm** (hulum) ve bu kökten türeyen **ihtilâm** "rüya görmek, ergenlik çağına ulaşmak" mânalarına gelir. Hulm rüya ile eş anlamlı olmakla birlikte rüya

daha çok hayırlı ve güzel olan, hulm da şer ve kötü olan şeyleri görme anlamında kullanılır. İhtilâm, sözlükteki kullanımına paralel olarak fıkıh ilminde "rüyada cinsel zevk veren bir ilişki ve davranışta bulunduğunu görme, ergenlik çağına ulaşma" şeklinde terim anlamı kazanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de hulm kelimesi "ergenlik çağı" mânasında iki âyette (en-Nûr 24/58-59), "rüya" anlamında ve çoğul olarak (ahlâm) yine iki âyette geçmektedir (Yûsuf 12/44; el-Enbiyâ 21/5). Hadislerde de gerek bu kelimeler gerekse ihtilâm sözlük ve terim anlamlarında sıkça kullanılmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "hulm" md.).

İhtilâm, guslû gerektiren mânevî kirlilik (cenâbet) hallerinden biri olup çeşitli hadislerde, bir kimsenin uyandıktan sonra rüyada ihtilâm olduğunu hatırlamasına rağmen ıslaklık (meni) görmemesi durumunda guslûn gerekmeceği, ihtilâm olduğunu hatırlamasa bile uyandıığında meni gören kimsenin ise gusletmesi gerektiği belirtilmiştir (Ebû Dâvûd, "Tahâret", 94; Tirmizî, "Tahâret", 82; İbn Mâce, "Tahâret", 112; Dârimî "Vuđû", 77). Fakihlerin büyük çoğunluğu bu hüküm üzerinde ittifak etmekle birlikte uykudan uyanınca görülen ıslaklığın meni mi, cinsel organın sertleşmesinden kaynaklanan mezi mi veya bir hastalık sebebiyle gelen bir akıntı mı olduğu hususunda şüpheye düşen kimsenin durumuyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihlerine göre böyle bir kişi gusletmek zorundadır. Ancak Hanefîler'den Ebû Yûsuf, kişinin rüyada ihtilâm olduğunu hatırlamaması halinde gusletmesi gerekmediğini ileri sürmüştür. Mücâhid, Katâde ve bazı Şâfiî fakihlerine göre ise bu durumda guslû vâcib olmamakla birlikte şüpheden kurtulmak için gusletmek ihtiyata daha uygun bir davranıştır. Şâfiî mezhebinde meşhur görüş, ıslaklığı değerlendirme ve ona göre hareket etme hususunun kişinin kendi tercihinin bırakılması yönündedir. İdrar yollarında herhangi bir tıbbî müdahale sebebiyle menisi dışarıya akmayan kimsenin de rüyada orgazm olması halinde ihtiyatın gusletmesi uygun olur.

Hiç ihtilâm olmamak veya sıkça ihtilâm olmak kişilerin fizikî ve biyolojik yapıları, cinsel ihtiyaç ve arzularıyla yakından ilgili olup bu durum hem erkekler hem de kadınlar için söz konusudur. Kadın sahâbîlerden Ümmü Süleym, Hz. Pey-

gamber'e gelerek ihtilâm olan kadının erkekler gibi gusledip etmeyeceğini sormuş, Resûl-i Ekrem de, "Suyu gördüğü zaman gusletmelidir" demiştir (Buhârî, "Guslû", 22; "İlim", 50; Müslim, "Hayız", 32; Nesâî, "Tahâret", 130). Kadınlara guslûn gerekli olması için genellikle fakihler, hadiste işaret edilen ve meni diye adlandırıldıkları sıvının cinsel organın dış bölümüne kadar çıkmasını şart koşarken kadınlardaki akıntının erkeklerdeki gibi görülemeyeceğini, bunun işaretinin cinsel haz olduğunu söyleyen diğer bazı fakihler ise hadiste geçen "görme" ifadesini "bilme, anlama" şeklinde yorumlamıştır. Bunlara göre kadın rüyada orgazm hazzını duymuşsa gusletmesi gerekir (Kâdîhan, I, 43; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibin*, I, 196; Aynî, III, 132). Esasen günümüzde tıbbî açıdan, kadının erkek gibi bir menisinin bulunmadığı ve orgazmına özel bir sıvının eşlik etmediği, rahim ağzı çevresindeki salgı bezlerinin cinsel organı ıslak tutmak için normal olarak salgıladığı sıvının cinsel temas halinde biraz daha arttığı ve bunun da kadının fizyolojik durumuna veya rahim ağzında bir hastalık bulunup bulunmamasına göre azalıp çoğaldığı bilinmektedir. Bundan dolayı son görüş daha isabetli görünmekte olup hadisteki ifadeyle de orgazm sırasında söz konusu sıvıdaki artışın kastedildiği veya kadının durumunun erkeğin durumuna benzetildiği söylenebilir. Nitekim bazı hadislerde sudan söz edilmeyip erkek gibi kadının da rüyada ihtilâm olması halinde gusletmesi gerektiği belirtilmiştir (Müslim, "Hayız", 29).

İhtilâm olma kişinin ergenliğe ulaşmasının, dinî ve hukukî hükümlerden sorumlu tutulmasının (mükellef) alâmetlerinden biri kabul edilmiştir. Kişi ihtilâm olmakla çocukluk döneminden çıkıp anne veya baba olabilecek bir olgunluğa ulaşmış, böylece bütün hukukî ve dinî hükümler açısından tam ehliyete sahip olmuştur (bk. BULÛĞ; EHLİYET). Bu sebeple ergenlik çağına ulaşan çocukların anne ve babalarının yatak odasına habersiz girmemeleri istenmiştir (en-Nûr 24/59).

İhtilâm olan kimse cünüp sayıldığı için namaz kılama, Kur'an okuma ve Kur'an'a dokunma, Kâbe'yi tavaf etme gibi ibadetleri yerine getirebilmesi için gusletmesi gerekir (bk. CENÂBET; GUSÛL). Ancak ihtilâm oruç, hac veya itikâf gibi ibadetleri bozmaz ve bunların ifa edilmesi için bir engel teşkil etmez.